

UOT 82-3.512.162

<https://doi.org/10.59849/2218-4783.2025.1.191>

AYGÜN ORUCOVA

HƏMİD ARZULU BƏDİİ NƏSRİNİN İDEYA-MƏZMUN VƏ FORMAL XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Naxçıvanda yaşayıb-yaradan tanınmış dramaturq, nasir, tərcüməçi, pedaqoq, filologiya elmləri doktoru Həmid Arzulu ədəbiyyata şeirlə gəlmişdir. O, sonralar həm nəsr, dramaturgiya, həm də alman dilindən bədii tərcümə sahəsində səmərəli fəaliyyət göstərmişdir. Həmid Arzulunun satirik hekayələrində Mirzə Cəlil satirik hekayə məktəbinin təsiri və bu məktəbin əsas ideyalarının davamı və inkişafı duyulmaqdadır. İrihəcmli nəsr əsərlərində müstəqillik uğrunda mübarizə dövründə Naxçıvanda hüquq-mühafizə orqanlarındakı özbaşınalıq, rüşvətxorluq, ədalətsizliklər, sadə insanların hüquqlarının qorunmaması, maddi mədəniyyət nümunələrimizin ermənilərin əli ilə talan edilməsi cəhdləri və vətənpərvər gənclərimizin bütün bu hallarla mübarizəsi dinamik şəkildə əks etdirilmişdir. “Qaçaq Quşdan” romanında Həmid Arzulu Sovet hakimiyyətinin ilk illərində, 1930-1940-cı illərdə baş vermiş kütləvi repressiyalar haqqında faktlarla məlumat vermiş, haqqında danışmaq uzun müddət yasaq, qadağan edilən 22-23 yaşlı Quşdanın əfsanəyə bənzər həyatının cəsurluq səhifələrini canlandırırmışdır.

Açar sözlər: *hekayə, roman, povest, müasir və tarixi mövzular, dövrün real hadisələrinin bədii əksi.*

Giriş. Çox qədim tarixə və zəngin mədəniyyətə sahib olan Naxçıvan öz ədəbi-mədəni və elmi mühitilə hər zaman diqqət mərkəzində olmuşdur. Burada yaşayıb-yaradan tanınmış dramaturq, nasir, tərcüməçi, pedaqoq, filologiya elmləri doktoru, çoxşaxəli və zəngin yaradıcılığa malik Həmid Fərhad oğlu Əliyevin (1937-2022) ədəbi irsinin nəsr sahəsi haqqında oxuculara məlumat vermək istərdim. Həmid Arzulu ədəbiyyata şeirlə gəlmiş, nəsr, dramaturgiya, həm də alman dilindən bədii tərcümə sahəsində səmərəli fəaliyyət göstərmişdir. 1961-ci ildə Azərbaycan Dövlət Pedaqoji İnstitutunu, 1965-ci ildə isə Azərbaycan Dövlət Universitetini bitirib. O, alman dilindən bədii tərcümə sahəsində Azərbaycanda ilk alimdir. Azərbaycan dilində ilk “Alman ədəbiyyatı antologiyasının” yaradıcılarından biridir. Alman dilindən poeziya tərcüməsi sahəsində çox gərgin işləyən və bu sahəyə fanatikcəsinə bağlı olan şair alman klassik şairlərindən Henrix Heynenin “Hərs səfəri” povestini və bu povestdə olan yüz beytə qədər lirik şeirləri, Yohan Volfqanq Hötenin məşhur “Qərb-Şərq” divanını, Qothold Efraim Lessinqin alman dramaturgiyasının incisi hesab edilən “Müdrək Natan” mənzum dramını, Fridrix Şillerin “Balladaları”nı, həmçinin Qothold Efraim Lessinqin “Emiliya Qalotti” faciəsini, “Minna fon Barnhell” komediyasını, Bertold Brextin “Tabaşır xaq” dramını, Stefan Sveyqin “Novellaları”nı, F.Fühmanın “Allah divanı” və “Alay dostları” povestlərini orijinaldan dilimizə tərcümə edərək nəşr etdirmişdir. İki dəfə Almaniyada xüsusi alman dili mütəxəssisləri kursunda olmuşdur.

“İnam” tarixi pyesi, “Əlincə qalası” tarixi dramı, “Durnalar köçür” pyesi, “İtilənən xəncərlər” tarixi pyesi, “Ərsizlər və arsızlar” komediyası, “Mərhəmət məhəbbət deyil” lirik-psixoloji pyesi, “Ürəyə qəsd” pyesi, “Xəzinə axtaranlar” komediyası, “Əshabi-Kəhf” mənzum dramı, “Xırda Kişi və Böyük Padşahın nağılı” nağıl-pyesi və digər əsərlər onun dramaturgiya sahəsində daim axtarışlar apardığının və zəngin və rəngarəng bir mənzərə canlandırmağa nail olduğunun göstəriciləridir. Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent Həsənəli Eyvazlının “Həmid Arzulunun yaradıcılığında tarixilik” (2003) [8] monoqrafiyasında müəllifin qeyd olunan əsərləri araşdırma obyektidir.

Ümummilli liderə həsr olunmuş poema. Ümumən Azərbaycan ədəbiyyatında olduğu kimi, Naxçıvan ədəbi mühitinin nümayəndələrinin də yaradıcılıqlarında çox böyük çətinliklərlə qazanılan azadlığa əbədilik yaşamaq haqqını verən ulu öndərin misilsiz xidmətləri mövzusu öz layiqli yerini tutur. Ədiblər bu mövzuya siyasi liderə olan ümumxalq sevgisini ifadə etmək üçün müraciət etmişlər. Həmid Arzulunun 10 namədən ibarət “Heydərnəmə” poeması 1990-2004-cü illərdə yazılmışdır.

Poemanın I naməsi “Allaha müraciət” və ya “90-cı illər harayı” adlanır. Bu hissədə 1990-cı illərdə bütöv Azərbaycan üçün son dərəcə mürəkkəb, çətin, çıxılmaz vəziyyətdən xilas, qurtuluş üçün bir xalqın adından Tanrıya müraciət edilir. Müdrik, iradəli, qətiyyətli, vətəni parçalanmaq təhlükəsindən xilas edə biləcək siyasi xadim üçün ümumxalq duası kimi bu hissə bədiilik və emosionallıq cəhətdən diqqəti cəlb edir:

Ya rəbbim, bir müdrik ağıl ver bizə,
Ağılla yanaşı oğul ver bizə.
Elə bir oğul ki, dühası qüdrət,
Elə bir oğul ki, ruhunda qeyrət.
Xalqı öz ardınca apara bilsin,
Xalqı bu bələdan qurtara bilsin.
...Yollar ayrıcında yol seçə bilsin,
Başına millətim and içə bilsin [5, s. 140].

Azərbaycan xalqının ümummilli lideri, xilaskarı Heydər Əliyevə həsr olunmuş bu poema dil-üslub, bədii xüsusiyyətləri, orijinallığı ilə diqqət çəkir. Bu kimi əsərlər ulu öndərə ümumxalq sevgisinin, məhəbbətinin, inamının, xalqın tarixi və bədii yaddaşında həm siyasi, həm də ədəbiyyat hamisi kimi daima yaşayacağına bədii şəkildə ifadəsidir.

Bədii nəsrin kiçik janrında zamanın bədii əksi. Həmid Arzulunun satirik hekayələrində Mirzə Cəlil satirik hekayə məktəbinin təsiri duyulmaqdadır. Həmid müəllimin yaratdığı yaddaqalan obrazlardan “İt ulaması” hekayəsində Pakizə xanım güclü xarakteri, vətənsəverliyi, peşəsinə bağlılığı, ilk məhəbbətinə sadıqlığı və s. yüksək mənəvi keyfiyyətlərilə seçilir. Hekayə müstəqilliyə aparan kütləvi mitinqlər, “yetmiş il susmağı bacaran bir millətin içindən püskürən vulkanlar” [2, s. 77] zamanında, başqa sözlə desək, “meydanların oxu zallarından daha çox iş gördüyü” [2, s. 77] bir dövrdə qələmə alınmışdır. Pakizə xanımın həyat yoldaşı şair-dramaturq Arzu hələ XX əsrin 30-cu illərində bu müstəqillik uğrunda mübarizənin işıltılarını görmüş və bunları “Avtobus hara gedir?” adlı pyesində ifadə etdiyi üçün 1937-ci ildə repressiyaya məruz qalmışdı. Yeganə övladını yalnız böyütmüş bu gənc qadın elə o zamandan həyatının mənasını övladına və peşəsinə bağlamışdı. Son dərəcə milli, vətənpərvər, xalqının gələcəyi üçün narahatçılıq keçirən bu qadını guya sosializm ideyalarını təbliğ etməkdə günahlandırın üsyankar gənc tələbə Natiq bəy tamamilə haqsızdır. Çünki o, əsl düşmənləri – 70 il bir ölkəni öz əsarəti altında saxlayan SSRİ dövlətini təqsirləndirmək əvəzinə, öz xalqının tamamilə günahsız bir nümayəndəsinə qarşı sözlə əsassız hücumla atılmışdır. Müstəqillik uğrunda mübarizə dövründə meydanlara axışan gənclərin maarifləndirilməsinə böyük ehtiyac olduğunu və bu işdə ziyalıların üzərinə böyük vəzifələr düşdüyü ideyasını müəllif oxucuya çatdırmaq istəyir. Bu fikir müəllif ideyalarının daşıyıcısı olan Pakizə xanımın dili ilə belə ifadəsini tapmışdır: “Bu ağbirçək, dünyagörmüş qadın bir də ondan qorxurdu ki, bu meydanlar gəncləri yalnız eşitməyə, dinləməyə alışdırar, onları axtarmaqdan, öyrənməkdən, tapmaqdan məhrum edər. Mitinqlərin ziyalı səviyyəsinə, ziyalı məntiqinə və mühakiməsinə ciddi ehtiyac duyulurdu” [2, s. 78]. Bu səbəbdən də Pakizə xanımın yeganə arzusu qazanılacaq müstəqilliyin əbədi qorunması üçün xalqının daha çox maariflənməsi, mütaliəyə marağın daha da artmasıdır. Kitabxanaların oxu zallarının boş qalması onu narahat edən başlıca amillərdəndir.

Tarixi və müasir mövzularda irihəcmli nəsr əsərləri. Həmid Arzulunun tarixi mövzuda “Göy geyimli fateh”, “Çinarlar qurumur”, “Qaya altında səs” hekayələri, “Günahsız şikəstlər” povesti, iki romanı: “Qaçaq Quşdan” və “Qara xəncər” nəşr edilmişdir. 1999-cu ildə nəşr olunmuş “Sevgi nağılı” kitabında iki povesti: “Sevgi nağılı” və “Günahsız şikəstlər” əsərləri toplanmışdır. “Sevgi nağılı” povesti Zərifə, Etibar və Fəxri adlı üç gəncin nakam taleyi barədə lirik-romantik bir hekayətdir. “Günahsız şikəstlər” povesti isə müharibə dövrünün real lövhələrini əks etdirir. Bu povestdə zamanın qəddarlığı nəticəsində şikəst edilən, lakin öz qürurunu, namusunu qoruyub saxlamağı bacaran məğrur insanların taleyi qələmə alınmışdır. “Günahsız şikəstlər” povesti 2015-ci ildə

ayrıca da nəşr olunmuşdur. Povestdə baş verən hadisələr real tarixi həqiqətlərdir. Mühəribənin şikəst etdiyi insanlar təkcə fiziki cəhətdən şikəst olanlar deyil, həm də arxa cəbhədəki insanlardır ki, onlar da mənəvi şikəstlərdir. Həm də bu mənəvi şikəstlik fiziki şikəstlikdən daha da qorxuludur. Və ən dəhşətlisi də odur ki, bu şikəstlikdən xilas yolu, demək olar ki, yox kimi görünür, çarə bir Allaha dua etmək, ulu tanrının ədaləti bərpa edəcəyinə inanmaqdadır!

Povest birinci şəxsin dilindən nəql olunur. İnsanlara günahsız olduqları halda “xalq düşməni” damğası vurulması, həbs və ya sürgün olunması, demək olar ki, bütün ailələrdən başıpaşaqıl nə qədər adam varsa, hamısının məcburi mühəribəyə aparılması, ailə başçısı olmadan maddi ehtiyaclar içərisində yaşamağa məhkum edilən bir xalqın ağrıları-acıları əsərdə ümumiləşdirilmişdir. Mühəribədən əvvəl Cəngi dayının özü də həyatının ortasındakı çox hündür, qollu-budaqlı tut ağacı kimi nəhəng gövdəli, qırmızısifət, əzəmətli, boy-buxunlu bir kişi idi: “Sonra Cəngi dayını məktəb həyə-tində gördüyüm və böyüklüyünə heyrləndiyim çinara oxşatdım. Xəyalıma bütün yol boyu tamaşa etdiyim başıqarlı əzəmətli dağlar düşdü. Onlarla müqayisə etdim Cəngi dayını. Yox, heç nə onunla müqayisəyə gəlmirdi” [7, s. 22]. İndi isə Cəngi dayı tamamilə dəyişmiş, bir tərəfi tamam şil olub sıradan çıxmışdı: “Çətinliklə də olsa, Cəngi dayı azacıq danışa bilir, öz fikrini çatdırırdı. Yaddaşımda əzəmət timsalı kimi yaşayan bu kişinin indi belə yumru-yumağa dönməsi ürəyimə qızarmış şiş kimi sancılırdı. ...güləmsəyəndə gözləri, dodaqları, üzünün əzələlərinin hərəsi bir səmtə gedirdi” [7, s. 17].

“Qara xəncər” romanı. Həmid Arzulunun “Qara xəncər” romanı böyük öndər Heydər Əlirza oğlu Əliyevin əziz xatirəsinə ithaf olunmuşdur. Roman iki hissədən ibarət nəzərdə tutulmuşdur. I hissə 1980-ci illər, 1990-cı ilin qanlı yanvarına qədər baş verən hadisələrdən bəhs edir. Bu dövrdə Azərbaycanda, xüsusilə də Naxçıvanda hüquq-mühafizə orqanlarındakı özbaşınalıq, rüşvətxorluq, ədalətsizliklər, sadə insanların hüquqlarının qorunmaması, təhqir olunması, bir sıra namus məsələlərinin ört-basdır edilməsi, maddi mədəniyyət nümunələrimizin ermənilərin əli ilə talan edilməsi cəhdləri və vətənpərvər gənclərimizin bütün bu hallarla mübarizəsi romantik məhəbbət hissləri ilə dinamik şəkildə əks etdirilmişdir. “Proloq əvəzi” adlandırılan hissədə müəllif əsərin vətənimizin başının üstünü qara buludların aldığı son dərəcə qarışıq, ziddiyyətli bir dövrdə, ermənilərin torpaq iddiaları ilə yanaşı maddi mədəniyyət nümunələrimizi də istər muzeylərdən, istərsə də ayrı-ayrı şəxslərdən müxtəlif hiylələrə əl atmaqla, oğurlamaqla əldə edib aparmaqlarından bəhs olunur. Həmid Arzulu azadlıq hərəkatı zamanı özü də bu hərəkatda iştirak etdiyi üçün şahidi olduğu tarixi hadisələri, faktları bədii təfəkkür süzgəcindən keçirərək qələmə almışdır. “DTK mələyi” milliyyətçə erməni olan Nataşa nəyin bahasına olursa-olsun atası Petrosun son arzusunu, daha doğrusu tələbini yerinə yetirmək üçün çalışır. Guya qızıl alverçisi olan atası Eçmiədzində xüsusi gizli qrupa rəhbərlik etmiş, dağ ekspedisiyası adı altında yerli rəhbərlərin gözü qarşısında Azərbaycanın müxtəlif ərazilərində qədim türklərə məxsus maddi-mədəniyyət nümunələrini toplamaq, məhv etmək, dəyişdirmək, daha doğrusu erməniləşdirməklə məşğul olmuşdur. Bərdədə qədim bir qəbri sökərkən tapdıqları qiymətli qara xəncəri rayon prokuroru Məmiş Qubuşov onların əllərindən almış, özlərini də milli don geydiriləcəyindən ehtiyatlanaraq həbs etməmişdir. Sonra o, xəncəri oğluna – Qubuş Qubuşova hədiyyə edir, oğlu isə onu ata yadigarı kimi həmişə başının üstündə saxlayırmış. Qara xəncərin maddi dəyəri və tarixi əhəmiyyəti çox böyük olduğundan atası o xəncəri mütləq ələ keçirməyi ona tapşırırmışdır. Nataşa prokuror, onun oğlu haqqındakı bütün məlumatları Moskvada İzmayilov bazarını işlədən bərdəli Şahindən alır. “Nataşa Azərbaycan şahlarına məxsus geyimlərin, xalçaların, nizə və qılıncların, gümüş kəmərlərin, mis, saxsı, şüşə işlərinin, incəsənət əşyalarının indi hazırda haralarda olduğunu ona danışdı. Erməni hiyləgərliyi burada böyük rol oynayırdı. Onlar azərbaycanlıların etibarından, əliaçıqlığından istifadə edərək ən dəyərli əntiq əşyaları ən ucuz əşyalarla dəyişmək məharətinə malik idilər” [3, s. 20]. Bu talanlar barədə Nataşanın danışdıqları əsl qorxmaz, cəsur azərbaycanlı oğlu kimi Şahinin qəlbində ermənilərə qarşı sonsuz nifrət, kin oyatsa da, Şahin bu kimi halların necə qarşısını alacağını bilmirdi. Şahin xeyli düşünüb yollar aradıqdan sonra bu

qərara gəlir ki, heç olmasa qara xəncərin Azərbaycandan çıxarılmasına imkan verməsin və buna da nail olur.

Atadanqalma var-dövləti hesabına baş prokuror, son dərəcə dürüst işçi olan Zeynal Əlizadənin iradəsini qıraraq müstəntiqlikdən prokuror müavinliyi vəzifəsinə keçə bilən Qubuş Qubuşov külli miqdarda rüşvət qarşılığında bir çox cinayətləri, oğurluqları ört-basdır etmişdi. Hətta adi insanların namusuna təcavüz hallarını belə ört-basdır edən Qubuşov gizli işlərinin üstü neçə illərdən sonra açıldıqda belə yenidən eyni yolla davam edir. Lakin əsərin sonlarında onun dəyişdiyini, müsbət insan olmaq üçün çalışdığını görürük. Əlbəttə ki, artıq çox gec idi. Onunçün dönüş yolları artıq yox idi. Bağışlanmaz səhvlərə yol vermiş Qubuşovun da başına fəlakətlər gəlir. Qara xəncər onun evində olduğu üçün evi talanır, yandırılır. Ata yurdu Bərdəyə qayıdarkən Sevdaya yazdığı son məktubundan biz onun səhvlərini anladığını və peşman olduğunu görürük: “Bəli, mən həyatda vəzifəni də, eşqi də, səadəti də, var-dövləti də beləcə oğurlamaq istəmişəm. Odur ki, cəzamı çəkirəm!” [3, s. 295]. Qara xəncər isə sonda Nataşanın cidd-cəhdlərinə baxmayaraq, ermənilərdən və başqa talançılarından qorunaraq doğru, dürüst, əsl azərbaycanlı qızı olan Sevdaya əmanət olunur. Yalnız o, xəncəri zülmətlərdən keçirib gələcək nəsillərə çatdırıb bilər, aydın günlərə çıxara bilər.

Romanda uzun illərin ayrılığından sonra Cənubi Azərbaycanda yaşayan qardaşına qovuşan Leyla xanımın və ayrılıq həsrətinə dözə bilməyərək elə hey ağlayan və bu səbəbdən də gözləri tutulan qardaşı Yaşar bəyin yerə-göyə sığmayan sevinci romanın təsirli səhnələrindəndir. Lakin uzun illər ümidini bu günə bağlamış qardaşların ölümündən sonra insanlar elə bil yenidən dərk elədilər ki, tikanlı məftilləri doğramaqla iş qurtarmır. O tay bu tayın birləşməsi yolunda hələ çox qurbanlar veriləcək. Əsərdə Sadiq Əlizadə, Yaşar kimi qətiyyətli, sözündən dönməz, cəsur gənclərin azadlıq uğrunda mübarizələri, 31 dekabr hadisəsi, Arazdəyəndəki şərab zavodunu ermənilərin ələ keçirib yandırması, Səderək kəndinin ermənilər tərəfindən güclü atəşə tutulması, kəndin qadın və uşaqlarının köçürülməsi, vətənin müdafiəsi üçün bütün xalqın əli silah tutanlarının Səderəyə axışması və s. dövrün acı həqiqətləri öz bədii əksini tapmışdır.

Səderək hadisələrindən sonra baş verən Qanlı yanvar faciəsi, Sovet Ordusunun Bakıya yeridilməsi, dinc, silahsız əhaliyə divan tutulması, Azərbaycanın dahi oğlunun bu hadisənin günahkarlarını ittiham edən səsini ucaltması, bu ordunun dərhal Bakıdan çıxarılmasını tələb etməsi və s. hadisələr haqqında əsərin sonunda məlumat verildikdən sonra romanın ikinci hissəsinin hansı mövzulara həsr olunacağı barədə müəllifin planları ilə qarşılaşırıq.

Digər nəsr əsərləri. Həmid Arzulunun 2005-ci ildə nəşr olunmuş “Sınıq güzgü” kitabındakı “Sınıq güzgü” romanı və “Turac nəğməsi” povestində məhəbbət və mərhəmət hisslərinin verdiyi tükənməz enerji ilə bir-birini sevən gənclərin böyük fədakarlıq və humanistlik göstərərək xoşbəxt olmaq üçün apardıqları mübarizələrdən, bu yolda çəkdikləri cəfalarından danışılır. Nərgiz, Jalə, Nurid, Turac, Arzu, Araz kimi dərin psixoloji, romantik-dramatik obrazları müəllif özünəməxsus dil və tam inandırıcı bir üslubla təqdim edir. Müəllifin fikirlərinə diqqət yetirək: “Bu əsər vicdanımın uzun müddətli təkidi ilə yaranıb. Bu, iki nakam eşqin pak abidəsidir. Mən iki fədakar, romantik gəncin həyatını olduğu kimi qələmə alıram” [4, s. 5]. Bu misralar “Sınıq güzgü” romanındandır. Nurid insafli, mərhəmətli, həyatda kiməsə gərək olmaq barədə həmişə düşünən və xoşbəxtliyi də məhz bunda gören fədakar bir insandır. Bu da onun ömür boyu əzab çəkməsinə səbəb olur. Nurid ətrafında sevib-seçə biləcəyi bir çox gözəl və sağlam qızlar ola-ola sağalmaz bir xəstəliyə – şəkər xəstəliyinə tutulmuş Nərgizi seçir və bilərəkdən onunla əzablı-ışgəncəli bir yola çıxır. Nurid Nərgizi xoşbəxt etmək, ona səadət bəxş etmək və bəlkə də, məhəbbət vasitəsilə onu müalicə etmək, sağaltmaq haqqında düşünür. Özünün çəkəcəyi əzablar isə onunçün xoşdur. Qeyd edək ki, müəllifin “Nərgiz ömrü” adlı hekayəsində də Nərgiz adlı gənc qız sağalmaz bir xəstəliyə tutulmuşdur.

Nurid kimi fədakar, təmiz və böyük ürəklə sevən gənclərdən biri də Nuridin dərslər dediyi tələbəsi Jalədir. Jalə də öz məhəbbətində qətiyyətli və dönməzdir. O, Nuridin məhz əzab, izzət və rən bir məhəbbətlə yaşaması ilə razılaşa bilmir. Lakin öz ilk məhəbbətinə də sadıq qalaraq heç kim-

lə ailə həyatı qurmayıır. Nərgizin də fikri bu idi ki, onun Nuridə bəxş edə bilmədiyi səadəti Nuridi saf və səmimi məhəbbətlə sevən Jalə ona bağışlaya bilər. Nərgiz hətta neçə dəfə Nuriddən ayrılmağa da cəhd etmişdi, lakin Nurid buna razı olmamışdı. Nərgizin Jaləyə ölümündən bir neçə saat əvvəl yazdığı məktubundakı son vəsiyyəti də ondan Nuridi xoşbəxt etməklə bağlı idi. Jalə isə onun vəsiyyətinə iki ildən sonra əməl edir. Jalə Nərgizin ruhuna böyük ehtiramla Nuridin qəlbindən bütün qəmi, qüssəni, kədəri silib atmağa nail olur. Nuridi həyata qaytarır, onda yaşamaq, yaratmaq eşqini yenidən alovlandırır. Hətta Nuridi müdafiə edib elmi dərəcə almağa da Jalə həvəsləndirir. Nərgiz isə həm Nuridin, həm də Jalənin qəlbində daim yaşayır. Çünki: “Nərgizin adını Lalə lələzara çevirdiyi həyətdə Nuridin gözləri önündə yaşadacaqdı... Evin önündə sıx şəkildə ağ nərgiz gülləri çiçəkləmişdi” [4, s. 146]. Və müəllif romanını məhəbbət işığının, nurunun insanların qəlbini, duyğularını büllurlaşdırdığını, yuyub təmizlədiyini ifadə edən sözlərlə bitirir: “Mənim qəhrəmanlarım da daim məhəbbət işığına qovuşmağa can atan fədakar aşıqlər, məhəbbət işığı ilə nura qərqr olmuş insanlardır” [4, s. 150].

“Qaçaq Quşdan” romanında [6] Həmid Arzulu Sovet hakimiyyətinin ilk illərində, 1930-1940-cı illərdə baş vermiş kütləvi repressiyalar haqqında faktlarla məlumat vermiş, haqqında danışmaq uzun müddət yasaq, qadağan edilən 22-23 yaşlı Quşdanın əfsanəyə bənzər həyatının cəsurluq səhifələrini canlandırmışdır. Quşdan əslən Naxçıvandan, Şahbuz rayonunun Keçili kəndindəndir. Romanı bu illərdə əvvəlki (1918-ci il) erməni qırğınlarının qarşısını almış Naxçıvanın ən seçilmiş igidlərinə, qəhrəman oğullarına qarşı əsl soyqırımı təşkil edən erməni Orbelyan və onun fitnəsinə uyub öz doğma xalqına divan tutan Yaqubovların qəddarlığından və Keçili Quşdanın əfsanəvi qəhrəmanlığından bəhs olunur.

Nəticə. Yuxarıda qeyd etdiklərimiz onu deməyə əsas verir ki, çoxşaxəli yaradıcılığa malik istedadlı ədib Həmid Arzulunun nəsr əsərləri istər mövzu-məzmun, istərsə də janr baxımından zəngindir. Bu əsərlər xalqımızın şərəfli və eyni zamanda ağırılı-acılı tarixinin aydınlaşdırılması və gələcək nəsillərə ötürülməsi baxımından mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Həmçinin, insanlara zəngin mənəviyyat sahibi olmağın yolları öyrədilir, vətən, doğma torpaq təəssübkeşliyi, humanistlik, dürüstlük, təmənnaşsızlıq, igidlik, cəsurluq və s. müsbət mənəvi keyfiyyətlər aşılır. Müəllif maddi sərvətlərimizi göz bəbəyimiz kimi qorumalı, sahib çıxmalı olduğumuzu ən ümdə vəzifəmiz olaraq yaddaşlara yazır. Həmid Arzulu həyatda çox da rast gəlinməyən, qeyri-adi, bəlkə də tam, əsl romantik məhəbbəti, əlçatmaz sevgini təsvir edir. O, bəzi əsərlərində xüsusi qayğıya, köməyə, mənəvi dəstəyə, sevgiyə ehtiyacı olan xəstə insanlardan və onların da sevib-sevilmək haqlarının olmasından bəhs edir. Akademik İsa Həbibbəyli Həmid Arzulu bədii nəsrinin məziyyətlərini, üslub xüsusiyyətlərini, orijinallığı və özünəməxsusluğunu çox düzgün qiymətləndirmişdir: “Həmid Arzulu obrazlı düşüncələrin üstünlük təşkil etdiyi hekayələrində bədii təxəyyüldən doğan təsirli həyat səhnələrini və sadə insanları cəlbədicə bir təhkiyə ilə oxucuya çatdırır. Həmid Arzulu bədii nəsrdə təzadlı konfliktlər yaratmaq bacarığı ilə də diqqəti cəlb edir. Onun məhəbbət mövzusunda, ailə-məişət zəminində yazılmış hekayələrindəki həyatı konfliktlər həm də cəmiyyətdəki prosesləri özündə birləşdirir” [9, s. 458].

ƏDƏBİYYAT

1. Arzulu H. Sevgi nağılı (povestlər). Bakı: Gənclik, 1999, 264 s.
2. Arzulu H. Bu məhəbbətdir (hekayələr). Naxçıvan: Əcəmi, 2002, 95 s.
3. Arzulu H. Qara xəncər. Bakı: Şirvannəşr, 2004, 300 s.
4. Arzulu H. Sınıq güzgü (roman və povest). Bakı: Şirvannəşr, 2005, 180 s.
5. Arzulu H. Ürəyimin özü və sözü (şeirlər və poemalar). Naxçıvan: Əcəmi, 2008, 192 s.
6. Arzulu H. Qaçaq Quşdan. Naxçıvan: Əcəmi, 2015, 312 s.
7. Arzulu H. Günahsız şikəstlər (povest). Naxçıvan: Əcəmi, 2015, 128 s.

8. Eyvazlı H. Həmid Arzulunun yaradıcılığında tarixilik. Naxçıvan: Məktəb, 2003, 77 s.
9. Həbibbəyli İ. Nuhçıxandan Naxçıvana. Bakı: Elm və təhsil, 2015, 846 s.

AMEA Naxçıvan Bölməsi
E-mail: orujovaaygun82@gmail.com

Aygun Orujova

IDEA-CONTENT AND FORMAL FEATURES OF HAMID ARZULU'S FICTION

Hamid Arzulu, a well-known playwright, prose writer, translator, educator, and doctor of philology from Nakhchivan, came to literature with poetry. Subsequently, he exhibited proficiency in the fields of prose, dramaturgy, and literary translation from German. The influence of the Mirza Jalil satirical story school and the continuation and development of the main ideas of this school are felt in the satirical stories of Hamid Arzulu. The large prose works reflect the arbitrariness, bribery, and injustice of the law enforcement agencies in Nakhchivan during the struggle for independence. They also demonstrate the lack of protection for the rights of ordinary people, the attempts of Armenians to plunder samples of our material culture, and the struggle of our patriotic youth against all of these circumstances. Hamid Arzulu provided factual information about the mass repressions that took place in the early years of Soviet rule, in the 1930s and 1940s, in his novel "Qachaq Gushdan" ("The Fugitive Gushdan"). He brought to life the pages of the legendary life of 22-23-year-old Gusdan, about whom it was forbidden to talk for a long time.

Keywords: *story, novel, narrative, modern and historical themes, artistic reflection of real events of the time.*

Айгюнъ Оруджова

ИДЕЙНО-СОДЕРЖАТЕЛЬНЫЕ И ФОРМАЛЬНЫЕ ОСОБЕННОСТИ ХУДОЖЕСТВЕННОЙ ПРОЗЫ ГАМИДА АРЗУЛУ

Известный драматург, прозаик, переводчик, педагог, доктор филологических наук Гамид Арзулу, живший и работавший в Нахчыване, начал свою литературную деятельность с поэтического жанра. В дальнейшем он эффективно работал в области прозы, драматургии и художественного перевода с немецкого языка. В сатирических повестях Гамида Арзулу ощущается влияние школы сатирического повествования Мирзы Джалиля, продолжение и развитие основных идей этой школы. В крупных прозаических произведениях динамично отражены произвол, взяточничество, несправедливость в правоохранительных органах Нахчывана в период борьбы за независимость, незащищенность прав простых людей, попытки разграбления армянами образцов нашей материальной культуры и борьба нашей патриотической молодежи со всеми этими обстоятельствами. В романе «Беглый Гушдан» Гамид Арзулу сообщает о фактах массовых репрессий, которые произошли в 1930-1940-е годы, в первые годы советской власти. Он оживил героические страницы легендарной жизни 22-23-летнего Гушдана, о котором долгое время было запрещено говорить.

Ключевые слова: *история, роман, повесть, современные и исторические темы, художественное отражение реальных событий эпохи.*

(Akademik İsa Həbibbəyli tərəfindən təqdim edilmişdir)

Daxilolma tarixi: İlkin variant 19.12.2024
Son variant 29.12.2024